

Kerkük Kahvehaneleri (Çayhaneleri, Çayxaneleri)¹

Dr. Necdet Yaşar BAYATLI*

Irak'ta yaşayan Türkmen milletinin erkek topluluğunda kahvehaneler geniş, önemli ve büyük bir yere sahiptir. Kerkük Türkçesinde (Irak Türkmen Türkçesi) kahvehaneye “Çayhane, Çayxane” denilmektedir. Eskiden bu kahvehanelere toplumun bütün tabakaları; öğretmenler, edebiyatçılar, avukatlar, şairler, yazarlar, sanatkârlar, tüccarlar ve esnaflar gelirdi. Buraya gelen insanlar, günlük hayat sorunlarını konuşur, çözülmesi gereken konuları tartışarak çözer ve boş vakitlerini geçirirlerdi. Burada gecenin son saatlerine kadar sohbetler yapılırdı. Kerkük'te birçok kahvehane vardır; bunların en ünlüsü “Yedi Kızlar” semtindeki “**Çifte (Cut) Kahve (Qahve)**”dir. Birbirine bitişik iki kahvehanenin birinde aydın, kültürlü, tüccar, sanatkâr ve büyük iş adamları oturur, yukarıda da belirtildiği gibi günlük hayat sorunlarını tartışırlardı. Yanı başındaki diğer kahvehanede işçiler ve çıraklar oturur, ne yapacaklarını iş sahipleriyle görüşürlerdi. Sabahın erken saatlerinde burada her işçi kendi ustasının peşine düşüp işe giderdi. Bu kahvehanelerde büyükler otururken gençler içeri giremezlerdi. Çünkü böyle bir davranış büyük bir saygısızlık sayılırdı.

Kahvehanelerin Genel Dekorasyonu

Kerkük'te ve hatta Türkmenlerin yoğun olarak yaşadıkları il ve ilçelerde mevcut olan kahvehaneler dekorasyon bakımından genellikle şu şekildeydi:

Üç veya dört kişilik klasik koltuklar yanı sıra dizilmiş, her birinin önünde birer uzun ayaklı sehpa vardır. Kahvehanenin girişinde ise orta büyüklükte bir masa, masanın üstünde gümüş bir tepsi konulur, müşteriler kahvehaneden çıkarken içtikleri içeceklerin parasını tepsinin üzerine bırakırlardı. Çünkü o

¹ Bu yazı daha önce **Edebiyat Otağı** (Y.2, S17, 2007, s.37–39) ve **Kardaşlık** (Y.11, S.40, 2009, s.34–37) dergisinde yayımlanmıştır.

*(Najdat Yashar MURAD) Türkolog, Halkbilimci, najdatmurad@gmail.com

dönemde daha çok madenî paralar vardı. Kerkük (Irak Türkmen) Türkçesinde klasik koltuklara “Kerevit, Qenefe, Qoltıĝ”, uzun ayaklı sehpalara “Tabla”, masaya “Mez”, tepsiye ise “Sini” denilmektedir. Kahvehanenin bir köşesinde yüksek bir koltuk yaptırılır; bu koltukta hikâye, masal anlatan kişi oturur, kahvehanedeki bulunan müşterilere belli bir saatte hikâye veya masal anlatırdı. Kerkük Türkçesinde bu kişiye “qısahan, qısaxun, matalcı” denilir. Kahvehanenin duvarlarında ise bazen ünlü Türkmen şairi Fuzuli'nin veya ünlü Türkmen şairi Hicri Dede'nin resimleri bazen de Baba Gürgür, Kale, Kışla vb. gibi Kerkük'ün tarihî yerlerinin resimleri asılırdı.

Kerkük Kahvehanelerinde İçilen İçecekler

Kahvehanelerde genellikle çay, acı kahve, tatlı (şirinlik, şirinliĝ) kahve, kola, ayran ve nargile gibi içecekler içilir, koz hurma, susamlı hurma ve pastalar gibi yiyecekler de yenilirdi. Kerkük kahvehanelerinde beş türlü çay içilirdi. Bunlar;

1- Normal Çay; Bardağın içine belli bir miktar şeker koyulup içilirdi.

2- Dişleme Çayı; Bardağa şeker koyulmaz, çay tabağına birkaç tane küp şeker koyulur, çay içenler birer ikişer şeker ısırarak içerlerdi. Kerkük Türkçesinde küp şekere “Kelle şeker, çay tabağına ise “Teşbi” denilir.

3- Gözleme Çayı; Çay bardağına şeker koyulmaz, çayı içen kişi masanın üstünde bulunan büyük tabaktaki şekere bakarak çayını içerdi. Bu yüzden bu tür çay içmeye “Gözleme” çayı adı verilmiştir.

4- Yablama Çayı; Çay tabağına şeker konulmaz, çaylarını şekeri anarak içerler, çünkü onlar şeker hastasıdır.

5- Limonlu Çayı; Kerkük Türkçesinde bu çay çeşidine “Turş Çayı” denilir. Sıcak suya “Limon Basra”² katılıp kaynatılarak hazırlanır.

² Bir tür kuru bitki.

Kerkük Kahvehanelerinde Oynanan Oyunlar

Kerkük Kahvehanelerinde mangal, satranç, domino (domna), tavla ve papaz oyunları oynanırdı (Zabıt, 1964:78). Domino oyunu oynanırken bazen oyuncular bazen de başka kişiler tarafından bazı dörtlükler söylenirdi. Yazılı kaynaklardan elde ettiğimiz bazı dörtlükleri aşağıda aktarıyoruz (Araştırmada Arapça (ح) harfi için (x), (ق) harfi için (q) kullanılmıştır).

1. Mez (masa)iste(üste) toplandılar

Pul düzüb davrandılar

Sanki bir milli işti (iştir)

Biğ (bıyık) burub güvendiler

2. Meni yaz girmı (yirmi) sayı

On yaz on beşi sayı

Duşeş kimdedi (kimdedir) baylar(beyler)

Çay getı(getir) Hesen(Hasan) dayı

3. Pullar masanı döger (döver)

Utuzan (yenilen) boyun eger

Çaylar günnüğ (günlük) çayıysa

Çaycı qelbinde söger (söver)

4. Ne söz bili ne heket (söz)

Bir rast oxar (okur) bir bayat

Domnası (dominası) düz gelende

Bağırı baylar qapat (Bayatlı;1996:57)

Papaz oyunu Kerkük'te kumar oyunu diye herkes bilir; bu oyun sırasında bazı dörtlükler söylenirdi. Bunlardan;

1. Qumarçıyam ustayam
Dermansız bir xastayam
Mez üste oynar güler
Oyun bitse yastayam
2. Uzun geceler yatmam
Çoxlğ evime getmem
Ayn ilk haftasında
Qoynımda (koynumda) para tapmam
3. Men oynaram mal ardı
Gün gider gelmez ardı
Elime şans dost olub
Mene negbetlğ yaradı
4. Bir gece eve gettim
And içtim toba (tövbe) ettim
Ki (iki) gün geçti aradan
Düşündim dedim ne ettim(Bayatlı;1996:90)

Ramazan aylarında ise tam otuz gece boyunca "Sini Zarf" denilen oyun oynanırdı. Bu oyun günümüze kadar yaşlı ve gençler arasında canlı bir şekilde devam etmektedir. Oyun sadece dört el aracıyla oynanmaktadır. Meydan, yani bakırdan yapılmış 30–35 santimetre kutrunda dairevi bir sini, özel biçimde tunçtan dövürülmüş ve zarf adı verilen on bir adet fincan, ak renkli ufak bir boncuk ve bir de küçük bir battaniyeden ibarettir. Eskiden battaniye yerine yerli yünden yapılmış cecim (çarşafa benzer) kullanılırdı. Bununla birlikte yere serilen kilim vb. döşemelere de işaret etmek yerinde olur. İki takım arasında icra edilen bu oyun altı veya sekiz kişi tarafından oynanır. Her takım normal olarak üç kişiden kurulur ki bunlardan biri usta

diğer ikisi de yardımcı olur. Bazı özel durumlarda takım sayısı dörde veya beşe çıkarılır (Terzibaşı; 1974:18).

Ustanın sağ ve sol tarafında oturan yardımcıları, elleri ile tuttıkları battaniyeyi, ustalarının önünde bir perde teşkil edecek biçimde başından yere doğru sarkıtırlar. Usta siniyi kucağına alarak boncuğu fincanlardan birinin altına saklar. Bu saklama işini sadece usta ve yardımcıları izleyebilirler (Terzibaşı; 1974:19).

Saklama işi bittikten sonra karşı takımın ustası siniyi yavaşça dolandırır ve boncuğun hangi fincanın altında olduğunu bulmaya çalışır. Buna “Mezne Vurmağ, Sini Almağ” denilir (Terzibaşı;1974:19).

Bu oyun yarışma şeklinde kimi zaman mahalleler arasında, kimi zaman da başka Türkmen şehirlerinden, kasabalarından gelen konuk oyuncularla karşılaşma şeklinde oynanırdı. Oyun sırasında zarfın/bardağın altındaki boncuğu bulan usta, kahvede bulunan taraftarları sevinç çığlıkları ve dostname hoyratlar ile karşılanır. Bu oyunun yanında aynı derecede sevilen başka bir oyun ise “Yüzük Saklama”dır. Çok canlı bir şekilde oynanan bu oyun, Ramazan aylarında vazgeçilmez bir gelenek haline gelmiştir. Bu oyun yine iki gurup tarafından kahvehanelerde oynanırdı. Her gurubun bir ustası vardır. Usta kendi gurubundan bir kişi seçer ve karşı taraf görmeden yüzüğü saklar. Karşı tarafın ustası yüzüğü bulmaya çalışır; yüzüğü bulduğu zaman sevinç çığlıkları yükselir. Kahvehanede bulunanlar sazla hoyrat, neşeli mani ve türküler söylerler. Oyun sahur saatlerine kadar devam ederdi. Bu oyun Tisin Mahallesi, Sarıkahya Mahallesi, Begler, Mahallesi Şatırlu Mahallesi, Bolağ Mahallesi, Çay Mahallesi, Hassa Mahallesi, Çuqur Mahallesi, Pıryadi Mahallesi, Avçı Mahallesi, Musalla Mahallesi, Qasapxane Mahallesi, Ağılık Mahallesi, Meydan Mahallesi, Hamam Mahallesi, İmam Kasım/Qasım Mahallesi, Gavır Bağı, Mahallesi İskan Mahallesi, Tepe ve Mulla Abdullah, Mahallesi Almas Mahallesi, Arafa Mahallesi, İmam Abbas Mahallesi, Altuncılar Mahallesi, Hamzeliler Mahallesi, Şorca Mahallesi vb. Kerkük mahallelerinde oynanırdı. (Sait;2001:63-64).

Kahvehanelerde Daha Neler Yapılırdı?

Diğer Türkmen şehirlerinden, ilçelerinden gelen hikâyeci (Qısaxun, matalcı) Kerkük'ün bir kahvehanesinde oturur, iki, üç hafta veya bir ay boyunca hikâyeye anlatırdı. Bu anlatmalar genellikle yatsı namazından sonra başlar, gece yarısına kadar devam ederdi. Halk merakla kahvehaneye gider, hikâyecinin anlattıklarını dinlerdi. Bu hikâyeci kahvehanenin bir köşesinde yaptırılan yüksekçe bir koltukta otururdu. Kerkük Türkmenleri ona Matalcı, Kısahan,(qısahan) dediklerini yukarıda belirtilmiştir. Batal Gazi, Rustum Zal, Anter Bin Şeddad, Şah İsmail, Abu Müslim Buhari'nin Menakıbları, Hazret-i Ali Cenknemeleri, Tepedar, Yusuf ve Zaliha, Leyla ve Mecnün, Kerem ve Aslı, Ferhat ve Şirin” gibi aşk ve kahramanlık hikâyeye ve destanlarının anlatıldığından söz edilmektedir (Zabıt;1964:81, Rejioğlu;1970:23-24, Yakupoğlu;1976:81). Anlatılacak hikâyeye için bu kahvehaneye kalabalık bir halk kitlesi gelirdi. Bu kahvehanelerde dinleyiciler ikişer çay içmek zorundaydı; bir çayın parası kahvehane sahibine diğerinin parası da hikâyeciye kalırdı (Rejioğlu;1970:23). Bazen de bir şair gelir, yine o yüksek koltukta oturur; Fuzuli'nin, Hicri Dede'nin şiirlerini okurdu. Bazen de kahvehanenin sahibi veya muayyen bir şahıs tarafından muayyen bir günde mani ve hoyrat sohbetleri düzenlenirdi. Bu sohbetlerde; karşılıklı hoyrat söyleme (çağırma) geleneği icra edilirdi. Bu tür söylemeler çoğu zaman dargınlığa, kavgaya, hatta yaralama ve öldürme olaylarına sebebiyet verirdi. Bu sohbetlerde, karşılıklı icra edilen bu söyleme (çağırma) yarışmaları, sadece hoyrat söyleyenleri coşturmakla kalmayıp dinleyenleri de galeyana getirir (Terzibaşı;1975:197). Kerkük'te bu karşılıklı söylemeye; “qanşar be qanşar” veya “qanşarın vermeğ” denilmektedir. Bu söyleme (çağırma) geleneği çoğu zaman şöyle başlar;

Önce bir; Çağrıcı (hoyrat ustası, hoyratçı) meclisteki meslektaşını düelloya davet etmek maksadıyla çok defa;

Kebab yandı köz ister

Sürme yandı göz ister

Köz köze gözüm göze

Ustav (ustan) durıp söz ister

hoyratını söyler, bunun üzerine karşısındaki usta hoyratçı da hemen şu hoyratla cevabını verir “qaşarın verir”:

Kebab yandı köziv (közün) çek

Sürme yandı göziv (gözün) çek

Köz köze gözüm göze

Ustav geldi öziv (kendin) çek (Terzibaşı;1975:197).

Bunun arkasından sırasıyla hoyratlar söylenir. Mecliste bulunan diğer hoyrat ustaları da bazen yarışmaya katılırlar bazen de ortamın gerginliğini gidermek maksadıyla işi tatlıya dökmeye çalışır ve hep birden neşeli mani, türkü söylerler (Terzibaşı;1975:198). Bu hoyrat düellosu bazen saatlerce devam ederdi. Hatta bir defa eskiden iki rakip sayılan Mustafa Kalayı ile Reşit Küle Raza'nın akşamdan sabaha kadar karşılıklı hoyrat söylediklerine şahit olanlar, bu hadiseyi tafsilatıyla anlatırlar (Terzibaşı; 1975:198). Bu durum ne yazık ki İkinci Dünya Savaşı'ndan birkaç yıl sonra azalıp gün geçtikçe unutulmaya başladı. 1951'de bazı kahvehanelerde radyo ve televizyon gibi araçların çoğalması bunun nedenlerinden biridir (Terzibaşı;1975:186). Son zamanlarda kahvehaneye gitme geleneği Kerkük'te çok azalmıştır.

Kerkük'ün ünlü Kahvehaneleri arasında;

Ahmet Ağa Çayxanesi, Cut Qahve Çayxanesi, Aslan Yuvası Çayxanesi, Cırt Meydanı Çayxanesi, Şehit Zuheyir Çayxanesi, Altun Köprü Çayxanesi, Tisin Çayxanesi, Arap Çayxanesi, Mecidiye Çayxanesi, Köy Sancak Çayxanesi, Reşit Küle Rıza Çayxanesi, Musalla Çayxanesi, Keçel Salih Çayxanesi vb., sayılabilir (Sait;2001:59).

KAYNAKÇA

BAYATLI, Hidayet Kemal; **Irak Türkmen Türkçesi**, TDK Yay., Ankara.1996.

TERZİBAŞI, Ata; **Kerkük Hoyratları ve Manileri**, III. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul,1975.

TERZİBAŞI, Ata; “Irak Türkmenleri Arasında Sini Zarf Oyunu ve Psikolojik Değeri”, **Kardaşlık**, Y.13, S.9, Ocak 1974, s.18–22.

REJİOĞLU, Mustafa Abdülhakim; “Edebi Sohbetler, Yurt Özlemi, V, Kısahunluk- Hikâyeci Âşıklar”, **Kardaşlık**, Y.10, S.7–8, Kasım- Aralık 1970, s.23–24.

SAİT, Cemal Abdullah; **Kerkük Rehberi**, ITC Yay. Erbil 2001.

YAKUPOĞLU, Enver; **Irak Türkleri**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1976.

ZABIT, Şakir Sabir, **Kerkük'te İltimai Hayat (Folklor)**, Zaman Basımevi, Bağdat 1964.

KAYNAK KİŞİLER HAKKINDA BİLGİLER

HÜRMÜZLÜ, Habib; 1933 Kerkük doğumlu.

BAYATLI, Yaşar Murat; (1943–2006) Hanekin doğumlu.

ZEYNELABİDİN, İhsan; 1971 Kifri doğumlu.